

Doris Behrens-Abouseif, *The Book in Mamluk Egypt and Syria (1250-1517) Scribes, Libraries and Market*, BRILL, 2018, 178 s.

Memlük mimari tarihi alanının üretken ve tanınmış akademisyenlerinden olan Doris Behrens-Abouseif tarafından kaleme alınan *The Book in Mamluk Egypt and Syria (1250-1517) -Scribes, Libraries and Market-* [Memlük Mısır ve Suriye'sinde Kitap (1250-1517) -Katipler, Kütüphaneler ve Kitap Piyasası-], hayırseverlik saikiyle inşa edilen kütüphanelere farklı bir bakış açısı yöneltir. Kitaba göre kütüphanelerin kuruluş amaçları sadece hayırseverlik üzerinden kurulan bir çerçeve ile kalmaz. Aksine yazar, şehirli yaşamın önemli sembollerinden olan kitap ve kütüphanenin, şehir dokusunda anıtsal varoluşları ve bânilerinin kimliklerini yeniden inşa etmesi özellikleri ile okunması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Eser, mimarlık tarihi açısından bilinen bir yaklaşımı devam ettirirken kitap ve kütüphane çalışmalarını ise yeni bir mecraya taşır. Bu yaklaşım içerisinde kitapların ve kütüphanelerin materyal değerleri, genelde Memlük sosyal hayatı ve daha özeldede ise mimari manzume içerisinde birer obje olmaktan öte birer özne olmaları ile bağlamsallaştırılmıştır. Behrens-Abouseif çalışmasında birincil kaynak olarak kronikler ve tabakat eserleri ile yazmalardaki metin dışı (paratext) unsurları kullanmıştır. Literatüre baktığımızda ise benzer ve daha derinlikli bir çalışma, akademideki yeni yaklaşımları yakalayarak Yavuz Sezer¹ tarafından erken modern Osmanlı kütüphanelerinin mimarileri üzerinden doktora tezi olarak yapılmıştır.

Giriş, sekiz bölüm ve sonuç kısımlarından oluşan eserde ilk bölüm, Mısır Kahiresi'nin daha önceki geleneklerden tevarüs edindiği mirası anlatır.

1 Yavuz Sezer, *The Architecture of Bibliophilia: Eighteenth-Century Ottoman Libraries*, (MIT, doktora tezi, 2016).

Yazar Fatımi ve Eyyubilerden alınan bu mirası yalnızca materyal surette kitap olarak anlamaz. Manayı genişleterek kitabın oluşum ve kullanım alanlarının oluşturduğu geleneği de inceler. Örneğin yazar 9 ve 13. yüzyıllar arasında kitap fiyatlarında meydana gelen ucuzlama trendinin Mısır'da da devam ettiğine, ki hem kağıt fiyatlarının hem de katip ücretlerinin düşmesi neticesindedir, bunun Memlük Mısırı'nda entelektüel varlığı ve sürekliliği sağlamak noktasında önemli bir nokta oluşturduğuna değinir. Örneği daha da derinleştirmek gerekirse, bu süre zarfında bir kâtibin günlüğü 130 dirhemden 8'e inmiştir ki kitabın ele geçirebilir ucuz bir meta olması yolunda önemli bir adımdır [s. 6-7]. Bu dönemin yukarıdaki açılarla ve sorularla Osmanlı Devleti'nin 17. ve devamı yüzyıllar ile mukayesesi, Memlük ve Osmanlı geleneklerini ve devamlılıklarını anlamlandırmak için önemli veriler sunacaktır.

Odağı tekrardan daraltıp kitabın maddi varlığına geri döndüğümüzde yazarın önermelerinden birisi de bir kütüphanenin yağmalanmasının kitapların kaybolması manasında olmayacağıdır. Aksine kitaplar, yeni sahibinin raflarında yeni kitaplarla bir araya geleceklerdir. Bu minvalde, Fatımilerin kitapları Eyyubiler'e geçmişken sonraki yıllarda ise bunlar Memlük sarayına yollarını bulmuşlardır. Yazarın bir diğer önermesi ise Kahire'nin, Sünnilik ve Arap-İslam kültürü çerçevesinde Bağdad'ın hem siyasi hem kültürel halefi olması konusundadır. Bununla paralel olarak Memlükler, entelektüel zenginliklerini de tevarüs edindikleri önceki geleneklerden ve bittabi kitaplardan elde etmişlerdir.

Memlük kütüphanelerine hasredilen ikinci bölüm, kitabın ana fikrine de uygun olarak Memlük sultanlarının kitap kültürüne katkısının, kimliklerini şehir dokusundaki vakıflar aracılığıyla temsil üzerinden kurdukları, kitap ve kütüphanelerin payının da burada yattığı fikriyle başlamaktadır. Fakat yazar, bir Memlük sultanının temsili kurgulanırken at ve askerliğin daha önemli olduğu fikrini inkar etmez. Bu bölümde Osmanlı çalışmaları için dikkate değer fikir, Memlük sahasında hafız-1 kütüplerin bir kaide olarak ulemadan seçilmesidir. Hatta ana dini kurumların kütüphanelerinde genellikle -İbn Hacer-Mahmudiye Kütüphanesi örneğinde olduğu gibi- en ünlü alimler hafız-1 kütüplük için hizmet etmişlerdir. Bu durum Osmanlı'nın ilk yüzyıllarında II. Mehmed-Molla Lutfi, II. Bayezid-Atufi örneklerindeki gibi devam etmiş, sonrasında âlimlere bürokraside istihdam imkanlarının açılmasıyla değişime uğramış izlenimini veriyor olsa da derinlikli bir incelemeye muhtaçtır. Bunun yanı sıra Memlük toplumunda hafız-1 kütüplük ücretleri, toplumdaki diğer mesleklerden çok daha yüksek olmaları

ile ön plana çıkar. Örneğin Kansu Gavri (ö. 922/1526) türbesi kütüphanesinin hafız-ı kütübü 1500 dirhem alırken dönemin cuma hatibi 1200 dirhem ve bir ilk mektep yazı hocası 300 dirhem gibi ücretler almaktadırlar [s. 30].

Üçüncü bölümde yazar, özel kütüphaneler ve kitap vakfetme üzerinde durur. Buna göre kitap bağıışı sadece bir hayırseverlik uygulaması olmayıp bunun ötesinde koleksiyonun korunması için özel kitap mülkiyetinin zımınında bulunan “lazım-ı gayr-ı mufarık” bir özelliktir [s. 34]. Yazar, bu durumu müsadere endişesi şeklinde yorumlamaktadır. Bununla bağlantılı olarak “özel kitap mülkiyetinin tazammunu erken modern Osmanlısında değişmiş midir” sorusu akla gelmektedir. Daha doğrusu vakfetmenin, Osmanlı tarihi için özel bir kitap koleksiyonunun lazımı haline gelip gelmediği sorulması gereken önemli bir soru olarak durmaktadır. Bir diğer mesele olarak Memlük kitap kültüründe bir kuruma mensubiyet veya oradan mezun olmuş olmanın kitap vakfetme eylemindeki rolü gösterilebilir. Osmanlı pratiği için ne türden durumların etkin ve yetkin olduğu gibi sorular alan açıcı olacaktır.

Dördüncü bölüm kitap dolaşımı ve kitapların muhafaza mekanları üzerinedir. Bölümdeki belirgin fikirlerden ilki âlimlerin kendi akrânlarına ve öğrencilerine ödünç kitap vermesinin beklenen bir davranış hatta zorunlu bir durum olduğudur ve aksine hareket edenlerin bu istisnai hareketleri dolayısıyla eleştirildiğidir [s. 45]. Osmanlı’daki pratiğe baktığımızda ise ödünç kitap verme edimi vakıf kütüphanelerinin de ötesinde bireysel koleksiyonlarda da en aza indirgenmiş gibi görünmektedir. Özellikle metin dışı (paratext) unsurlarda karşımıza çıkan biblio-antropomorfist alegorilerle insan suretinde temsil edilen kitap, ödünç verilemez bir meta olarak nitelendirilmektedir.² Bir diğer dikkate değer nokta vakıf şartlarında kitapların dikilmeden, cüzler halinde bırakılması gerektiği üzerine dikkat çekici miktardaki şartlardır [s. 51]. Bu manada kitabın vakfedilmesi, birden fazla kişinin aynı anda kullanmasına imkân sağlayacak surette etkin bir şekilde kullanımı öngörülerek kurgulanmaktadır. Osmanlı örneğine baktığımızda ise bu pratiğin en azından yaygınlığı bilinmemektedir. Öte yandan Osman-

2 هذا كتاب جليل * حلفت أنلا أعيره
ولو برهن ثمين * يكون عندي نظيره

<http://publ.princeton.edu/viewer.php?obj=rv042w69n#page/4/mode/1up> gibi pek çok ikaz kitap iâresinin daha geniş kapsamda kitabın manasının değişen tazammunu ile okunmalıdır.

l'ı'da vakıf şartnamelerinde şirazenin sökülmemesinin ve kitabın cüzler halinde bırakılmamasının şart koşulmasının mutlak ilke haline geldiği de bilinmektedir.

Memlük topraklarında kitap piyasasının ele alındığı beşinci bölümde yazar genel atmosfer, yayıncılar (varrak ve müstensihler), kitap fiyatları gibi konulara değinir. Buna göre varrak (kütübî de bu manada kullanılan bir kelimedir) bahsi geçen dönemde hem kitap istinsah mekanı hem de genel satıcı manasına gelecek şekilde kullanılmaktadır. Kitap fiyatlarından bahseden kısım, İslam coğrafyasında üretilen kitapların fiyatlarını ele alma noktasında literatürdeki ilk örneklerden birisi sayılabilir.

Bir Memlük katibinin üretiminin arka planının ele alındığı altıncı bölümün tezlerinden ilki ve en önemlisi Kahire'de bulunan garnizonların istinsah faaliyetlerinin meydana geldiği önemli merkezlerden birisi olmasıdır. Her ne kadar buralarda istinsah faaliyetlerinin yapıldığına dair belgelerde bir mekan bilgisi yer almıyor olsa da ferağ kayıtlarında zaptedilen mekanlar, müstensihlerin nisbeleri gibi hususlar yazar tarafından garnizonların bir çeşit *scriptorium* (kitap istinsah mekanı) olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Yazarın Müstakimzade'deki kâtip kavramı ile bir Memlük tarihçisi için kâtip kavramını açıkladığı kısım iki kültür arasındaki farkları anlamlandırma ve dönüşümleri kavrama noktasında önemlidir. Bu kavramlar nâsih kavramının da katılımıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Bununla beraber yazar, “ferağ kayıtlarında bulunan neseha, ketebe gibi yazmaya delalet eden filler istinsah eylemini gerçekleştiren kişinin kimliğine dair bilgi verebilir mi?” sorusunu muallakta bırakarak bölümü neticelendirmektedir. Her ne kadar yazar üzerinde fazlasıyla durmadıysa da sayfa 91'de yer alan, “istinsah edilen *akademik* kitaplar bir nevi editör manasına gelen müstensihçe kendi adı yazılarak tabir caizse imzalanır” önermesini mefhum-ı muhalifinden okumaya çalışmak metin dışı unsurları anlamlandırma hususunda zihin açıcı olacaktır.

Yedi ve sekizinci bölümlerde çok spesifik bir alan olan hattatlık/katiplik üzerinde durulmaktadır. Bu bölümlerde yazarın genel savı Memlük katiplerinin dini ortam içerisinde değil de devlet kademelerinde istihdam edildiği ve icazet geleneğinin Suriye bölgesine dayandığıdır. Yazar Osmanlı geleneğini, Müstakimzade ve hat sanatının mistik dokusu üzerinden kurarak Memlük geleneği ile mukayeseye sokar. Buna göre örneğin, katiplik profesyonel icra edilen bir meslek olmadığından Osmanlı ve Fars edebi üretiminin aksine Memlük kültüründe katiplere özel bir biyografi eseri kaleme alınmamıştır.

Yazarın yanlış yorumladığı bazı noktalar da göze çarpmaktadır. Örneğin sayfa 33'te, Hirschler'in üzerinde çalıştığı Eşrefiye kataloğunu birden ortaya çıkan istisnai bir durum olmakla niteler. Fakat Hirschler'in de ifade ettiği gibi³ Eşrefiye kütüphanesi ve katalog sistemi Mısır ve Suriye'de pek çok benzerinin olmuş olabileceği yapılardır ve birden ortaya çıkması pek muhtemel olmayıp bir birikimin ürünüdür. Onu istisna yapan tek şey ise kataloğunun günümüze kadar korunabilmiş olmasıdır.

Mimarinin şehir dokusunda oynadığı misyon ile kitap ve kütüphanelerin burada durdukları pozisyon, yazarın da mimarlık arka planının etkisi ile güzel bir şekilde ele alınmıştır. Yazarın durduğu konumu, girişte epigrafta ve sonuç bölümünün son satırlarında Sehâvî'den (ö. 902/1497) iktibas ile yer alan cümle ile, bir Memlûklü için kitap "rafine şehir yaşamının bir manifestosudur" şeklinde açıklayabiliriz. Bu minval üzere kitaplar, materyal değerleri ve kitap piyasası ile kütüphaneler arasındaki sirkülasyonları bakımından ana fikir olarak işlenir. Sorduğu kimi sorular yukarıda da geçtiği gibi Osmanlı tarihi alanında çalışanlar için saha açıcı ve yön çizici sorular olma hüviyeti taşımaktadır.

3 Konrad Hirschler, *Medieval Damascus: Plurality and Diversity in an Arabic Library, the Ashrafiya Library Catalogue*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017), 3, 17.